

KOMUNIKATY „KOLBERGOWSKIE”

EWA ANTYBORZEC
Instytut im. Oskara Kolberga
Poznań

EDYCJA SUPLEMENTÓW DO *LUDU* OSKARA KOLBERGA

Instytut im. Oskara Kolberga w Poznaniu jest placówką działającą oficjalnie od 1998 roku, zajmującą się opracowaniem i publikowaniem materiałów zgromadzonych przez Oskara Kolberga. Kontynuuje on prace podjęte w 1961 roku w Redakcji Dzieł Wszystkich, kierowanej od początku istnienia do roku 1987 przez ówczesnego redaktora naczelnego, profesora Józefa Bursztę, a po jego śmierci, przez kolejnych dziewięć lat, przez profesora Bogusława Linette.

Decyzja o edycji Dzieł Wszystkich Oskara Kolberga podjęta została w 1960 roku. Finalizacja całego przedsięwzięcia przewidziana była na rok 1966 i stanowić miała jeden z tak zwanych „pomników” na Tysiąclecie Państwa Polskiego. Cykl Dzieł Wszystkich objąć miał reedycję tomów wydanych w XIX wieku i na początku wieku XX, których komplet był wówczas niedostępny na rynku księgarskim, a także wydanie materiałów pozostawionych w rękopisach, w tym artykułów teoretycznych, korespondencji oraz kompozycji Kolberga.

Dla porządku wspomnieć warto, że za swego życia Kolberg zdążył wydać drukiem 23 tomy *Ludu*, na które złożyły się *Pieśni ludu polskiego* i 11 monografii regionalnych (*Sandomierskie*, *Kujawy*, *Krakowskie*, *Wielkie Księstwo Poznańskie*, *Lubelskie*, *Kieleckie*, *Radomskie*, *Łęczyckie*, *Kaliskie*) oraz 10 tomów *Obrazów etnograficznych* (*Mazowsze*, *Pokucie* i pierwsza część *Chelmskiego*)¹.

Ze zgromadzonych przez badacza materiałów wykonawca jego testamentu, Izydor Kopernicki, wydał jeszcze w 1891 roku drugą część *Chelmskiego* i *Prze-*

---

¹ *Sandomierskie* (1865) i *Kujawy* (1867-1869) Kolberg wydał w Warszawie, pozostałe monografie opublikowane w ramach *Ludu* i *Obrazów etnograficznych* wyszły w Krakowie w latach 1871-1890.

myskie, a na początku XX wieku Józef Tretiak opublikował *Wołyń* (1906). Tych 36 woluminów wydano do roku 1964 w ramach reedycji techniką fotooffsetową. W latach następnych w ówczesnej Redakcji Dzieł Wszystkich opracowano z rękopisów i wydano drukiem kolejne monografie: *Pomorze* (1965), *Mazury Pruskie* (1966), *Śląsk* (1965), *Litwa* (1966). W kolejnych trzech tomach pomieszczono *Korespondencję Oskara Kolberga*, na którą złożyły się zachowane listy samego autora *Ludu* i te, które były do niego adresowane, przy czym tylko dwa woluminy *Korespondencji* wydano przed obchodami Tysiąclecia, to jest w latach 1965-1966. Ostatnia część ukazała się drukiem dopiero w 1969 roku.

Z początkiem prac nad gigantycznym, jak się okazało, archiwum, stało się jasne, że skromny zespół redaktorów i wydawców nie podoła zadaniu przygotowania do druku wszystkich materiałów w ciągu niespełna pięciu lat. Kontynuowano zatem edycję Dzieł Wszystkich i przygotowano do druku następujące tomy: *Kaliskie i Sieradzkie* (1967), *Tarnowskie-Rzeszowskie* (1967), *Góry i Podgórze* (1968), *Białoruś-Polesie* (1968), *Mazowsze* (1969-1970), *Ruś Karpacka* (1970-1971), *Sanockie-Krośnieńskie* (1972-1974), *Ruś Czerwona* (1976-1979), *Łużyce* (1985) i *Podole* (1994). W osobnym tomie znalazły się zebrane przez Kolberga *Przysłowia* (1967). Zbiór artykułów dotyczących teorii muzyki zamieszczono w *Pismach muzycznych* (1975-1981), a rozproszone w dziewiętnastowiecznych czasopiśmie i pozostałe w rękopisach teksty z dziedziny etnografii i folklorystyki zebrano w *Studiach, rozprawach i artykułach* (1971). Oddzielnie ukazały się też *Pieśni i melodie ludowe w opracowaniu fortepianowym* (1986) oraz *Kompozycje wokально-instrumentalne* (1990) i *Kompozycje fortepianowe* (1995). W rękopisach natomiast pozostawały jeszcze materiały do monografii poszczególnych regionów oraz szereg zapisów o nieustalonej proveniencji.

W opublikowanym jako uzupełnienie do dziewiętnastowiecznego wydania Kolberga *Mazowszu* i w tomie *Kaliskie i Sieradzkie* zawarto wprawdzie większość jego zapisów, jednak z czasem okazało się, że nie znalazły się tam wszystkie zachowane materiały. Ponadto zarówno te tomy, jak i pozostałe monografie przygotowywane były do druku zgodnie z przyjętymi na początku całej edycji zasadami. Analiza zawartości archiwum i jego porównanie z *Ludem* i *Obrazami etnograficznymi* wykazały, że edycja Dzieł Wszystkich Kolberga wymaga nie tylko opracowania i przygotowania do druku zapisów z niepublikowanych rękopisów, ale także opatrzenia całości wydanych materiałów (w tym przede wszystkim tomów wydanych w ramach reedycji) stosownym komentarzem źródłowym. W ten sposób powstała koncepcja edycji tomów suplementowych jako uzupełnienia do poszczególnych monografii Kolbergowskich.

Zgodnie z tą koncepcją, każdy wydawany obecnie suplement składa się z dwóch zasadniczych, różnych pod względem formalnym części. Pierwsza z nich to tak zwany „suplement właściwy”, zawierający materiały z danego regionu uznane za niepublikowane. W drugiej części zawarto przypisy źródłowe do materiałów zamieszczonych w tomach wydanych przez Kolberga, formułowane

w oparciu o zachowane rękopisy i źródła drukowane. Niezbędnym dopełnieniem jest bibliografia prac cytowanych i odnotowanych przez autora *Ludu* oraz indeks geograficzny i indeks incipitów pieśni; wykazy te obejmują zarówno materiały wydane w monografiach dziewiętnastowiecznych, jak i te publikowane współcześnie w suplementach.

Układ pierwszej części suplementu jest zgodny z tym, jaki zaproponował Kolberg w dziewiętnastowiecznym pierwowzorze; składa się zatem z rozdziałów: „Kraj”, „Lud”, „Zwyczaje”, „Obrzędy” (w dwóch ostatnich rozdziałach oprócz opisów znajdują się też pieśni), dalej podzielone tematycznie „Pieśni powszechne”, „Pieśni szlacheckie i mieszczańskie” (których nie mały zasób znajduje się w zbiorach Kolberga), „Tańce i melodie bez tekstu”, a następnie „Gry i zabawy”, „Świat nadzmysłowy”, „Opowieści”, „Język”. Zawartość poszczególnych tomów jest jednak zróżnicowana i zależy od charakteru pozostawionych materiałów, a więc tego, czy z danego regionu więcej zachowało się opisów wierzeń, prozy ludowej czy też na przykład notatek dotyczących języka; niektórych rozdziałów niekiedy brak. Niewątpliwie, tak jak w *Ludzie* i *Obrazach etnograficznych*, w suplementach również dominują treści folklorystyczne, a wśród nich zapisy tekstów i melodii, co jest wynikiem Kolbergowskich zainteresowań melodiami ludowymi i muzyką w ogóle.

W archiwum Kolberga nie brak informacji zanotowanych przez inne osoby. Są to zarówno materiały gromadzone specjalnie dla autora *Ludu*, jak i własne plony obserwacji etnograficznych przekazane ostatecznie na jego użytek. Zapiski przesłane przez Józefa Bliźnińskiego z Kujaw, Józefę Koźmianównę z Gałęzowa w Lubelskiem, Marię Hemplównę z Tarnowa w Chełmskiem czy Bazylego Jurczenkę z Ispasa na Pokuciu traktowane są, wzorem monografii dziewiętnastowiecznych, na równi z zapisami samego Kolberga i włączone zostają w odpowiednie rozdziały. Niekiedy jednak nadesłane materiały stanowią na tyle zwarte opracowanie, jak *Raptularz Antoniny Konopczanki* (Kolberg 2005: 5-105)² z Modlnicy czy rękopis *Pieśni i opowieści ludowe z okolic Pińczowa* księdza Władysława Siarkowskiego (Kolberg 2011: 407-430)³, że umieszcza się je w całości, na przykład w aneksie.

Przyczyn, dla których Kolberg wydał tylko część materiałów zebranych przez siebie i osoby z nim współpracujące, jest wiele. Jedną z nich jest fakt, że wiele informacji dotyczących danego regionu uzyskał już po wydaniu odpowiedniego tomu czy całej monografii. Ponadto, na samym początku całe przedsięwzięcie postępowało bardzo powoli. Pamiętać należy, że w ciągu pięciu lat od ogłoszenia programu badawczego w 1865 roku udało mu się wydać z własnych środków zaledwie dwie monografie w trzech tomach. Dopiero po przeniesieniu się Kolberga do Krakowa i uzyskaniu finansowania od Towarzystwa Naukowego,

² Tak zatytułowano rkp. Konopczanki, Archiwum PTL, teka 45, sygn. 1418, k. 5-28.

³ Rkp. W. Siarkowskiego, Archiwum PTL, teka 38, sygn. 1336, k. 1-99; w publikacji w suplementcie pominięto jednak zapisy wykorzystane w XIX wieku przez Kolberga.

a później Akademii Umiejętności, sytuacja uległa poprawie. Jednak w dalszym ciągu nie były to środki pozwalające na pełną realizację jego pierwotnych założeń wydawniczych, które zakładały publikację 62 tomów (zob. Kolberg 1965: 294-305)⁴. Nie bez znaczenia był też upływający czas. Po wydaniu obszernego *Krakowskiego i Poznańskiego*, Kolberg ograniczał coraz bardziej zawartość kolejnych tomów *Ludu* publikowanych pośpiesznie w latach 80., a więc *Lubelskiego, Kieleckiego, Radomskiego, Łęczyckiego i Kaliskiego*. Równolegle natomiast pracował nad *Pokuciem i Mazowszem*, a później także *Chelmskiem*, określonymi nowym tytułem – *Obrazy etnograficzne*⁵. Kolberg myślał też w tym czasie o wydaniu materiałów, o czym pisał w liście do Józefa Majera w 1886 r., „nieporuszonych jeszcze prowincji polskich, mianowicie: z Pogórza Krakowskiego, z gór, z Radomskiego, Kaliskiego [które wyszło dopiero w 1890 roku – E.A.], Szląska i Prus zachodnich” (Kolberg 1969: 311), które zamknęłyby całe wydawnictwo „mające na celu stopniowe i systematyczne ogłaszanie ludowych właściwości ziem polskich” (Kolberg 1969: 311), co jak wiemy, nie doszło do skutku.

W przypadku każdej z wydawanych przez Kolberga monografii musiał on dokonywać selekcji materiałów. Choć kryteria tego wyboru nie są nam znane, przypuszczać można, że wybierał do druku zapisy uznane przez siebie za najciekawsze, wartościowe i być może – mając dobre rozeznanie w terenie – te, które były najbardziej reprezentatywne dla danego regionu. Wiadomo na pewno, że inną istotną przyczyną pozostawienia części materiałów w rękopisach była cenzura polityczna. Kolberg pominął zatem w monografiach, zachowane w rękopisach, pieśni patriotyczne czy też wyrażające negatywny stosunek do zaborców. Pozostawił w rękopisie między innymi parafrazę popularnej wówczas pieśni o świętym Mikołaju, którą zanotował w okolicach Oleksianki na Mazowszu:

Ciebie Bóg obrał za patrona wszelkiemu ludowi,
wzywa cię i Polska Korona i mocno stanowi,
morzem i lądem, wielki patronie,
przybądź na pomoc Polskiej Koronie,
święty Mikołaju⁶;

czy też zanotowany w okolicach Krzeszowic w *Krakowskim* tekst:

Niemiec, sztuka kusa,
nie lubi Krakusa,

⁴ Taki plan przedstawił Kolberg w liście do Augusta Bielowskiego z 1869 r.

⁵ Zmiana tytułu wiązała się m.in. z nowym sposobem finansowania tych tomów. Dwie pierwsze części *Pokucia* wydrukowane bowiem zostały dzięki środkom uzyskanym z koncertu zorganizowanego przez warszawskie środowisko artystyczne na cele wydawnicze. Z kolei druk *Mazowsza* finansowany był przez Kasę Pomocy im. Józefa Mianowskiego. Włączenie *Chelmskiego*, wydawanego również ze środków Akademii, do *Obrazów etnograficznych* tłumaczy się niekiedy faktem, że *Lud* miał obejmować ziemie etnicznie polskie.

⁶ Rkp. terenowy Kolberga, Archiwum PTL, teka 2, sygn. 1124, k. 11.

nie lubi Polaka,
taka to sobaka.
Chociażby się Niemiec
postawił na głowie,
będziemy mieć Polskę
jak nasi ojcowie (Kolberg 2005: 98-99).

Z kolei ze względu na cenzurę obyczajową Kolberg nie publikował większości zebranych przez siebie tekstów obscenicznych, a przecież słów wulgarnych nie brakowało w języku codziennym, w opowieściach i przyśpiewkach, jak ta zanotowana w Głowaczowie w Radomsku:

Poszła srać, nie widać,
papierek jej zginął,
palcem d... ucierała,
aż jej się wywinął (Kolberg 2005: 369).

W suplementach znalazła się też część materiałów „skróconych” przez Kolberga w druku. Dotyczy to na przykład dłuższych tekstów pieśni, z których publikował tylko kilka zwrotek, a zamiast pozostałych odsyłał czytelnika do wariantu zamieszczonego w innej monografii. Niekiedy rezygnował też z drukowania, niezwykle wówczas kosztownego, zapisu nutowego, również zastępując go odesłaniem do wariantu.

Wszystkie te pozostawione w rękopisach zapisy prezentowane są współcześnie w suplementach i opatrywane stosownymi przypisami, zawierającymi informacje o manuskryptach: ich przynależności instytucjonalnej (w wypadku rękopisów Kolberga jest to archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego oraz Biblioteka PAU-PAN), a także numerze teki, sygnatury i karty, z której pochodzi zapis. Ponadto w przypisach zawarto informacje o różnych wersjach redakcyjnych, jeśli takowe się zachowały, i o ewentualnych różnicach między zapisami w poszczególnych rękopisach.

W drugiej części każdego suplementu znalazły się przypisy źródłowe, które zawierają podstawowe informacje z zakresu dokumentacji źródłowej, zredagowane na podstawie analizy rękopisów Kolberga, manuskryptów innych autorów zachowanych w jego archiwum oraz w wyniku porównania przytoczonych przez autora *Ludu* cytatów z publikacji z pierwodrukami. Przypomnieć warto, że stworzony przez niego model monografii opiera się przede wszystkim na materiałach uzyskanych w trakcie badań terenowych, ale także uzupełnionych wiadomościami nadesłanymi mu z terenu i ogromną liczbą cytatów z literatury sięgającej początku XIX wieku, a także wcześniejszej. Ze względu na brak czytelnych wskazówek autora dotyczących pochodzenia poszczególnych partii tekstów, trudno jest niekiedy ustalić granice między tymi źródłami.

Jak już wspomniano, wiele zapisów tekstów, melodii, bajek, opisów obrzędów, zwyczajów itd., zanotowanych przez Kolberga, posiada więcej niż jedną

wersję redakcyjną. Wynika to choćby z prostego faktu, że musiał on przygotować do druku pośpiesznie sporządzony w terenie zapis. Redagując przypisy, starano się ustalić, który rękopis stanowił podstawę druku. Podobnie jak w przypadku przypisów do części pierwszej, podane zostają informacje o manuskryptach, ich autorstwie (ponieważ część informacji pochodzi od osób współpracujących z Kolbergiem), proveniencji geograficznej, a ponadto o różnicach między poszczególnymi zachowanymi wersjami rękopiśmiennymi a wersją opublikowaną w monografiach.

Komentarza źródłowego wymagają wymienione w monografiach pozycje bibliograficzne. Literatura wykorzystywana była w różnoraki sposób – jako cytaty, streszczenia i wzmianki. Spektrum pozycji bibliograficznych jest bardzo szerokie, od publikacji ludoznawczych i etnograficznych, poprzez historyczne, geograficzne, językoznawcze, wydawnictwa encyklopedyczne i słownikowe, po literaturę piękną. Przypisy zawierają wyjaśnienia dotyczące pochodzenia literackiego poszczególnych partii *Ludu i Obrazów etnograficznych* oraz zweryfikowane i uzupełnione noty bibliograficzne (Millerowa 2003: 5-15).

Zgodnie z omówioną powyżej koncepcją, w Instytucie im. Oskara Kolberga wydano do tej pory suplementy do jedenastu tomów: *Pieśni ludu polskiego* (t. 70, 2003), *Sandomierskiego* (t. 71, 2001), pierwszą część suplementu do *Kujaw* (t. 72/I, 2009), suplement do *Krakowskiego* (t. 73/I, 73/II i 73/III, 2005), *Lubelskiego* (t. 75, 1998), *Kieleckiego* (t. 76, 2011), *Radomskiego* (t. 77/I i 77/II, 2005-2006), *Pokucia* (t. 81, 2008), *Chełmskiego* (t. 82, 2004), *Przemyskiego* (t. 83/I i 83/II, 2011) i *Wołynia* (t. 84, 2002).

LITERATURA

Kolberg O.

- 1965 *Korespondencja Oskara Kolberga*, cz. 1, *Dzieła Wszystkie*, t. 64, Wrocław, Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- 1969 *Korespondencja Oskara Kolberga*, cz. 3, *Dzieła Wszystkie*, t. 66, Wrocław, Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- 2005 *Krakowskie. Suplement do tomów 5-8*, *Dzieła Wszystkie*, t. 73/III, Wrocław, Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Instytut im. Oskara Kolberga.
- 2011 *Kieleckie. Suplement do tomów 18 i 19*, *Dzieła Wszystkie*, t. 76, Wrocław, Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Instytut im. Oskara Kolberga.

Millerowa E.

- 2003 „*Suplementy*” do monografii wydanych przez Oskara Kolberga, w: *Pieśni ludu polskiego. Suplement do tomu 1*, *Dzieła Wszystkie*, t. 70, Wrocław, Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Instytut im. Oskara Kolberga, s. 5-15.